

В. Д. БАРАНА. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972.

Радянська археологічна наука досягла значних успіхів у вивченні історії ранніх слов'ян, хоча ще чверть століття тому відомості про них обмежувались фрагментарними згадками римських і візантійських авторів. Становище різко змінилось у 50-х роках ХХ ст., коли почалися систематичні дослідження археологічних пам'яток слов'ян на великій території Східної і Центральної Європи, в тому числі і на землях, що знаходяться між Дністром і Прип'яттю. Досі на цьому терені відкрито і більшою чи меншою мірою досліджено понад 70 ранньослов'янських пам'яток, значну частину яких розкопав автор рецензованої праці. Матеріали з цих пам'яток разом з писемними даними і є джерелознавчою базою, на якій написано дану книгу.

Монографія В. Д. Барана присвячена таким важливим і актуальним питанням, як етиогенез слов'ян, складання їх території та матеріальної культури, суспільно-економічного ладу та етнокультурної і племінної належності населення Верхнього Подністров'я і Західної Волині напередодні вишикнення слов'янської державності.

Книга складається з вступу, дев'яти розділів, закінчення, каталога археологічних пам'яток VI—VII ст., бібліографії та резюме російською та німецькою мовами. Праця написана з позицій марксистсько-ленінської методології і відповідає сучасному рівню радянської історичної науки.

У вступі вказується на значення археологічних джерел для висвітлення давньої історії слов'ян, розкриваються актуальність і мета роботи. Слід зазначити методичну послідовність у вирішенні завдань, які ставить перед собою автор. Дослідження починається оглядом археологічних матеріалів, продовжується їх історико-культурною характеристикою і закінчується з'ясуванням племінної належності населення, якому вони належали.

Перший розділ присвячений розглядові історії досліджень пам'яток третьої чверті I тисячоліття н. е. на території Волині і Верхнього Подністров'я.

У другому розділі дається загальна характеристика неукріплених поселень, городищ і поховань VI—VII ст., відкритих на землях між Дністром і Прип'яттю. Автор вказує, що ранньослов'янські поселення розташовувались переважно в місцях, придатних для землеробства і скотарства, що відповідало характерові заняття населення. В монографії зазначається, що на відомих пам'ятках даної території досліджено понад 50 жител з печами, спорудженими з колянів або вирізаними в материковому останці. У праці розглядається планування жител, подається їх реконструкція на основі спостережень автора під час розкопок. Зроблено висновок, що незважаючи на певні відмінності в побудові жител основним типом житла на Волині і в Подністров'ї були півземлянки. Значна увага приділена автором господарським і виробничим спорудам з поселень в Ріпневі, Незвиську, Зозові, Дем'янові, Зимному та ін.

Мала кількість відкритих поховань не дає змоги висвітлити поховальний ритуал на досліджуваних землях.

Третій, четвертий і п'ятий розділи присвячені розглядові археологічних матеріалів, виявлених на даних пам'ятках, та датуванню останніх на основі аналізу знахідок.

Найчисленнішу групу серед матеріалів з ранньослов'янських пам'яток становить глиняний посуд, представлений ліпними горщиками і сковорідками. В. Д. Баран зауважує, що це єдині форми посуду, інші форми, зокрема миски, відсутні або представлені дуже бідно. Автор висловлює слушне припущення, що столовий посуд виготовлявся з дерева на токарному верстаті, який в той час був уже відомий слов'янам і, звичайно, до наших днів не зберігся.

На ранньослов'янських пам'ятках металеві вироби досить рідкі, але, як зауважує автор, в Західній Волині, зокрема на Зимнівському городищі, знайдено чимало залізних знарядь праці і зброї, бронзових і срібних предметів побуту і прикрас. Виявлено також мергельні пряслиця, кістяні проколки, скляні намистини.

Виходячи з аналізу кераміки та виробів з кольорових металів і спираючись на аналогії з сусідніх територій, автор монографії датує слов'янські пам'ятки Західної Волині і Верхнього Подністров'я з ліпним посудом в межах VI—VII ст. (с. 139) і виділяє дві хронологічні групи, рання з яких датується кінцем V — початком VII ст. н. е., пізніша — VII ст. н. е.

У шостому розділі йдеться про господарство і суспільний лад населення в межиріччі Дністра і Прип'яті. На підставі археологічних джерел В. Д. Баран вказує на значні успіхи слов'ян у розвитку таких традиційних галузей господарства, як орне землеробство і скотарство. Торкаючись ремесла, він цілком слушно зауважує, що за винятком гончарства, яке помітно занепадає, для економіки слов'ян VI—VII ст., зокрема для металургії, яка починає концентруватися в певних виробничих центрах, визначальною є тенденція росту порівняно з попереднім часом. Прикладом може служити Зимнівське городище, де, крім багатьох металевих виробів, знайдено також ливарні форми, ллячки, заготовітки і напівфабрикати, які свідчать про існування місцевого металургійного виробництва.

Вміло аналізуючи археологічні і писемні джерела, автор цілком вірно стверджує, що панівною формою суспільної організації слов'ян Подністров'я і Волині в VI—VII ст., як і інших слов'янських земель, була територіальна община. В цей же час існувала племінна організація і навіть примітивні державні утворення — союзи племен.

Сьомий і восьмий розділи монографії присвячені дуже важливим і принциповим питанням, а саме: визначенню місця пам'яток VI—VII ст. Західної Волині і Верхнього Подністров'я серед інших синхронних пам'яток та відношенню ранньослов'янських старожитностей досліджуваної території до більш ранніх культур даного регіону. На нашу думку, ці розділи є найбільш цікавою і важливою частиною рецензованої праці. Зробивши короткий огляд ранньослов'янських матеріалів у суміжних районах та порівнявши їх зі слов'янськими пам'ятками VI—VII ст. Волині і Подністров'я, автор приходять до логічного висновку, що в цей час загальнослов'янська матеріальна культура ще зберігала свою єдність, хоча існували вже і специфічні риси, характерні для окремих районів. Спільні риси слов'янської культури почали складатися вже в першій половині I тисячоліття, причому на території значно меншій, ніж та, яку пізніше займали пам'ятки VI—VII ст. На підставі порівняння пам'яток третьої чверті I тисячоліття з пам'ятками попередніх періодів В. Д. Баран переконливо доводить, що територію, в якій проходила етнічна консолідація східних слов'ян, слід шукати в межиріччі Дніпра і Вісли і, в першу чергу, в межах зарубинської і черняхівської культур, хоч не всі пам'ятки останньої є слов'янськими (с. 127, 140). Не можна не погодитись з твердженням автора, що до складу ці-

єї території входили вже в першій половині I тисячоліття також землі Верхнього Подністров'я і Західної Волині, на що, крім археології, вказує слов'янська топонімія і гідронімія.

Слід зазначити, що культура слов'ян цього часу мала і свої місцеві особливості. Виразно виділяються дві групи слов'янських пам'яток: Дніпровсько-Південнобузька (пеньківський тип) і друга, що займала територію від Верхнього Дніпра і Прип'яті до межиріччя Ельби і Заале (корчацький чи пражський тип). До останньої групи входять і пам'ятки Верхнього Подністров'я і Західної Волині. На думку автора праці, локальні особливості слов'янських пам'яток третьої чверті I тисячоліття відображають наявність певних племінних груп.

Дуже важливим є питання про генетичний зв'язок цієї території з старожитностями VIII—IX ст. На цьому питанні авторові варто було спинитися детальніше, адже воно має велике значення для вивчення історичних процесів, які передували виникненню Давньоруської держави. Однак навіть коротке порівняння матеріалів з пам'яток VI—VII і VIII—IX ст. підтверджує існування між ними безперервного зв'язку. Заслужовує на увагу поселення Ріпнів I, де ліпні комплекси VI—VII ст. типологічно пов'язуються з комплексами VIII і наступних століть, відбиваючи різні етапи розвитку матеріальної культури того ж самого населення. Дослідник Ріпнева І В. В. Ауліх, розглядаючи кераміку з цього поселення, помітив, що посудини комплексів VIII ст. повторюють ряд форм раніших комплексів, відрізняючись лише досконалішою технікою виготовлення, що, як відомо, ще більше удосконалилась у давньоруський час.

Авторові вдалося переконливо показати, що північно-західна частина пам'яток черняхівської культури з заглибленими житлами і значною кількістю ліпної кераміки типологічно пов'язується із слов'янськими пам'ятками VI—VII ст.

Типологічний зв'язок пам'яток VI—VII ст. даної території з пам'ятками попереднього часу, з одного боку, і наступного — з другого, дає можливість стверджувати, що на цій території жило одне й те ж слов'янське населення, починаючи з початку нашої ери.

Спираючись на дані хроніста Фредегара і пізніші згадки київського літописця та на топоніміку, В. Д. Баран цілком слушно вважає, що на західній Волині жило східнослов'янське плем'я дулібів. Саме йому належали Зимнівське городище і поселення типу Ріпнів II, які знаходились у межиріччі Прип'яті і Верхнього Дністра, Горині і Сану (с. 141—142). Спроба ряду польських істориків (Р. Якимовича, С. Кучинського, Ф. Персовського, А. Новаковського) підмінити дулібський племінний союз спільністю західнослов'янських лендзян, згаданих у IX—X ст. Географом Баварським і Константином Порфірородним, позбавлена реальних підстав. Лендзяни згадані аж у IX—X ст., тому пов'язати їх з подіями немає підстав. Відсутні дані і про те, на якій території жило це плем'я. Отже, питання про лендзян залишається відкритим, в той час як давньоруський літописець зазначив, що «дулебы живяку по Бугу, где ныне воляняс» (ПСРЛ, т. II, стовп. 9).

До праці додано реєстр ранньослов'янських пам'яток, виявлених у Західній Волині і Верхньому Подністров'ї (с. 143—228). В ньому подано відомості про час відкриття цих пам'яток, дослідження, дається їх характеристика. Ця частина праці є базою рецензованої книги, однак вона має і самостійний інтерес як довідник археологічних пам'яток даної території.

Текст ілюструють карти і рисунки; книга має високохудожнє поліграфічне оформлення.

Отже, В. Д. Баран провів велику роботу, всебічно висвітливши життя слов'ян даного регіону на широкому історичному тлі як в просторочасовому, так і в часовому вимірах. Проте праця не позбавлена деяких

дрібних недоліків. Так, в тексті трапляються неправильні написання місцевостей: Подріжжя замість Підріжжя (с. 8) чи окремих слів: огород, огородництво (с. 71) замість город, городництво, мотиґа (с. 81) замість мотика, пойма (с. 15, 123) замість заплава, хворост (с. 22) замість хмиз. Окремі пункти не відповідають сучасному адміністративно-територіальному поділу. Так, згаданий на с. 97 пункт Перевали входить не в Луківський район, якого зараз немає, а в Турійський Волинської області, с. Вовняки Рожищенського району ввійшло в межі м. Рожища тощо.

Вказані дрібні недоліки аж ніяк не знижують значення праці.

Рецензована монографія В. Д. Барана є оригінальним науковим дослідженням, написаним на основі найновіших даних, і є значним внеском в слов'янську археологію. Книга зацікавить не лише археологів, а й істориків-медієвістів, вчителів, студентів, учнів і всіх, кого цікавить історія далеких предків.

М. М. Кучінко